

technologies and resources that can later be used by russia for inhumane actions against Ukraine and other states. Therefore, after the russian fullscale aggression in February 2022, European Commission took a decision to suspend cooperation with russia on research and innovation. Also, no contacts with russian governmental agencies will not be initiated by EU countries. The same policies were to be applied to other countries in case they provided some support to russia. Russian higher education institutions (HEIs) were to be banned from European Higher Education Area (EHEA) as cooperation is possible with HEIs that support European values; the decision was unenormously voted for by Bologna Follow-up Group (BFUG).

Ukrainian Educational Research Association has been working to deliver first-hand information to the world academic community and to make the position known and influential. In May 2022, the UERA members participated in a survey that concerned academic cooperation with russia. The point of view of the survey participants was the complete termination of scientific cooperation with russian institutions and a selective approach to cooperation with russian researchers, which is based on the responsibility of the Ukrainian side, which has clearly defined priorities and analyzed the civil position and actions of russian researchers regarding the conduct of hostilities on the territory of Ukraine.

The survey results were reported at the seminar «War and academic cooperation with Russia: why, how and whether to continue» at Tampere University (Finland) on May 24, 2022.

Key words: *academic cooperation, Ukrainian Educational Research Association, researchers from the russian federation, access to technologies and resources, aggressor state, hostilities on the territory of Ukraine.*

УДК 377.015.31:502/504:004

Алла Залужна

Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID 0000-0002-5012-7419

Наталія Трофімчук

Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID 0000-0002-9597-1293
DOI 10.24139/2312-5993/2022.06/251-260

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК АКТУАЛЬНА ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено теоретико-методологічним засадам осмислення феномена екологічної культури у філософсько-педагогічному дискурсі. Показано, що екологічна культура постає новою світоглядною парадигмою та істотним аспектом соціокультурного буття, що потребує формування екологічно-орієнтованого мислення, спрямованого на критичне переосмислення антропогенного впливу на природу. У цьому контексті саме екологізація освіти як органічна складова усієї освітньої стратегії особистісного становлення зумовлює необхідність світоглядної переорієнтації свідомості на утвердження пріоритетів природи по відношенню до потреб людини, що виступає вагомим засобом запобігання глобальної екологічної кризи.

Здійснено експлікацію екологічної культури на основі таких визначальних теоретико-методологічних засад осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа», як:

ноосферне мислення, ідеї «нового гуманізму», «коеволюційний підхід», «концепції сталого розвитку».

Виявлено, що антропогенна трансформація цілісності «людина-природа» на взаємодію «споживач-ресурси», «природа-форми господарства» призводить до порушення екологічної рівноваги й неспроможності біосфери звільнитися від деструктивного впливу людської діяльності.

Відзначено, що екологічна культура як складова культури в цілому та істотний компонент особистісної культури постає як прагнення реалізувати людське життя в природному середовищі на ціннісній морально-духовній основі, потребуючи усвідомлення нерозривного зв'язку людини з природою й необхідності формування глибокого розуміння взаємоузгодженості особистих потреб із збалансованим ладом природного довкілля.

Стверджується, що людина як соціо-біологічно-духовна істота з метою збереження власної позитивності у відносинах «людина-природа», повинна підтримувати не тільки здатність природних систем до саморегуляції, але й забезпечувати свідоме втручання крізь призму особистісного до самообмеження у всіх її вимірах.

Ключові слова: екологічна культура, природа, біосфера, особистість, ноосфера, «новий гуманізм», коеволюція, «сталий розвиток».

Постановка проблеми. Розуміння екологічної спрямованості освіти як вагомого чинника становлення екологічної культури особистості з посиленням проблем духовно-морального становлення індивіда закладає вагомі підстави теоретико-методологічних засад осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа». Неконтрольований вплив людської діяльності на природу, зумовлюючи порушення природних процесів й екологічної рівноваги, носить глобальний характер й потребує виявлення екологічних пріоритетів подальшого соціокультурного розвитку. Саме екологічна загроза на сьогодні займає перше місце серед тих, що очікує людство вже незабаром, а проблема природного середовища, що завжди була актуальною, на сьогодні є не тільки проблемою забезпечення матеріальними ресурсами, але й важливим фактором збереження умов життєзабезпечення населення планети, що потребує формування екологічної свідомості та екологічної культури як особистості, так і суспільства в цілому.

Аналіз актуальних досліджень. Засадничі теоретико-методологічні ідеї, принципи та концепції особливостей екологічних взаємовідносин людини та природи в соціокультурному поступі людства здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені як В. Бех, В. Карпенко, М. Кисельов, М. Клименко, С. Кримський, В. Крисаченко, Л. Курняк, В. Малахов, В. Мангасарян, В. Нестеренко, М. Попович, М. Тарасенко, А. Толстоухов, М. Реймерс, Ю. Шемчушенко Л. Юрченко

та інш. Питання особливостей осмислення екологічної освіти та виховання у проблемному полі формування екологічного світогляду та екологічної культури дістають висвітлення в наукових розвідках Н. Анацької, В. Андрущенко, В. Вербицького, Л. Губерського, А. Захлебного, І. Зверева, А. Лоя, Л. Лук'янової, А. Матвійчука, О. Набочука К. Ситник, Г. Сікорської, М. Хилька, В. Євтуха та інш.

Водночас експлікація теоретичних та практичних підходів формування екологічної культури відстежується у проблемному полі базової складової екологічної політики держави (Т. Іванова), механізмів її становлення у студентської молоді в умовах системних трансформацій України (Л. Курняк.), процесу підготовки майбутніх техніків-екологів (Т. Пузир), майбутніх вчителів природничих спеціальностей (В. Гончарук.), студентів вищих технічних навчальних закладів (Г. Глухова), майбутніх вчителів трудового навчання (Л. Чистякова), екологічного виховання старшокласників (О. Фасоля) та інш.

Мета дослідження полягає у тому, щоб здійснити експлікацію феномена екологічної культури крізь призму філософсько-педагогічної рефлексії особливостей формування нового екологічно-орієнтованого світогляду на засадах ноосферного мислення, ідей «нового гуманізму», коеволюційного підходу та концепції «сталого розвитку».

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано низку взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих методів, а саме: теоретичного аналізу, зіставлення, порівняння, синтезу, узагальнення, що дало змогу з'ясувати сутність основоположних понять дослідження.

Виклад основного матеріалу. Так, буття людини у світі крізь призму біологічного, соціологічного та духовного вимірів закладає нагальну потребу її відповідальності за сферу власного існування. У цьому сенсі саме екологічна культура як складова культури в цілому та істотний компонент особистісної культури постає «мистецтвом впорядковувати навколишнє середовище» та прагненням «реалізувати людське життя на певній ціннісній основі» (Крисаченко, 1996), що звернене до зовнішнього світу природи та внутрішнього світу людини з метою збереження та відтворення природних ресурсів. Як бачимо, екологічна культура потребує формування глибокого розуміння нерозривного зв'язку людини з природою й усвідомлення залежності життєдіяльності суспільства від цілісності його середовища проживання.

Водночас розвиток екологічної культури перебуває в безпосередній залежності від розвитку екологічної свідомості, яка експлікується у світоглядному аспекті як вищий рівень усвідомлення людиною свого місця у світі та значення її існування у проблемному полі еволюції біосфери в ситуації швидкоплинного розвитку сучасної науки, техніки та нових інформаційно-комунікаційних технологій. У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема взаємоузгодженості особистих потреб із збалансованим ладом природного довкілля. Адже антропогенний тиск на природу «значно перевищує еволюційні можливості відповідних реакцій біосфери» (Мангасарян, 2009), спонукаючи до осмислення засад екологічної культури крізь призму ідей ноосферного мислення, «нового гуманізму», «кoeволюційного підходу», концепції «сталого розвитку» та інш.

Зокрема, В. Вернадський розглядає людину як живу речовину, невідокремлену від біосфери, яка перебуває у безперервних біолого-енергетичних, хімічних, інформаційних зв'язках з природою й здійснює вагомий вплив на її стан. У даному контексті М. Реймерс наголошує на необхідності виконання найважливішого екологічного правила щодо «узгодження темпів експлуатації природних систем з інтенсивністю їх самовідтворення» (Реймерс, 1994, с. 273), відповідно до якого природно-ресурсний потенціал повинен перевершувати або дорівнювати рівню вилучених ресурсів з природного середовища, забезпечуючи можливість саморегуляції біосфери. Втім, на думку вченого, антропогенна трансформація цілісності «людина - природа» на взаємодію «споживач – ресурси», «природа – форми господарства» призводить до порушення екологічної рівноваги й неспроможності біосфери звільнитися від деструктивного впливу людської діяльності. У дію вступає закон Б. Коммонера: «Ніщо не дається даремно». Так, Б. Коммонер стверджує: «Глобальна система представляє собою єдине ціле, в межах якої нічого не може бути вигране, або програне..., все, що було з неї вилучено людською працею, повинно бути повернено» (Коммонер, 1974, с. 32).

Натомість, господарська діяльність людини здійснює тиск як на системи безпосереднього впливу, так і на надсистеми, що виконують функцію нівелювання негативних трансформацій (принцип Ле Шательє- Брауна, який передбачає, що в ситуації зовнішнього впливу, який виводить систему із стану стійкої рівноваги, відбувається зміщення в тому напрямку, в якому ефект зовнішньої дії

послаблюється), порушуючи водночас закон внутрішньої динамічної рівноваги. Саме антропогенний вплив на природу, зумовлений практичною діяльністю людини призводить до порушення екологічної рівноваги, детермінуючи залежність інтенсивності екологічної кризи від екологічної культури соціуму.

Щоб зберегти свій позитивний статус у відносинах з природою, людина як соціо-біологічно-духовна істота повинна підтримувати не тільки здатність природних систем до саморегуляції, але й забезпечувати свідоме позитивне втручання крізь призму здатності до самообмеження у всіх її вимірах (свободи, задоволення потреб та інш.). Здатність до самообмеження є найвищою та найважчою формою свободи, оскільки проявляється у відмові від багатьох жаданих для нас можливостей й реалізації тієї, що потребує вольових зусиль, особливої напруги, боротьби з самим собою, з своїми нахилами та бажаннями.

Особлива роль самообмеження зростає в умовах глобальної системної кризи сучасної цивілізації: техногенної, екологічної, економічної у проблемному полі пошуку нових сенсів, що допомагатимуть вижити в цьому мінливому світі. У цьому випадку проблема самообмеження пов'язана з формулюванням засад «нового гуманізму», крізь призму якого людина розглядається не як суб'єкт панування та підкорення, а як така, що перебуває у близькості до буття, відкритості до його потреб і запитів. Тому М. Гайдеггер розробляє концепцію «нового гуманізму» як діалог з буттям, вслуховування, вчування, турботи та піклування про нього. І саме таке запитування людини про себе і про світ, що заперечує людину в якості володаря світу та власника істини, відкриває нові горизонти моральних смислових орієнтацій «буття людини-у-світі», оскільки окреслене прислуховування до буття зосереджує у собі глибокі морально-етичні імперативи.

Водночас М. Гайдеггер здійснює досить незвичну інтерпретацію сутнісного змісту терміну «етика» крізь призму сентенції Геракліта про «етос» як «місцеперебування». Це «є людині відкритий простір для присутності Бога», що стимулює осмислене перебування в близьині до істини, позаяк «думка, продумуючи істину буття в сенсі початкової стихії людини як екзистуючої істоти, є уже сама собою етика у її витоках» (Хайдеггер, 1993, с. 216). А тому вимоги, норми дарує саме буття. Тільки за умови близькості та прив'язаності людини до буття воно може потребувати і зобов'язувати до виконання моральних приписів, які «повинні стати законом і правилом для людей» (Хайдеггер, 1993, с. 218).

Для глибокого усвідомлення ідей «нового гуманізму» важливим є звернення до етики благоговіння перед життям А. Швейцера. Нові морально-етичні засади базуються не на традиційних нормах, а крізь призму благоговінням до життя, де скрізь і завжди повинно мати місце зустрічі індивіда з іншими проявами «волі до життя». Людина згідно з поглядами вченого постає таким життям, що живе серед життя, яке теж хоче жити. А тому наголошується на побудові нового типу етики, яка повинна «пов'язати в єдине ціле прагнення до вдосконалення» (Швейцер, 1992, с. 218), використовуючи свої сили не для зовнішнього впливу, а для праці над собою у формуванні смиренного благоговійного ставлення до всіх проявів життя. Тобто благоговіння спрямоване не лише по відношенню до людського життя, а природи, формуючи почуття любові, співчуття, бережного відношення до всього живого (рослинного і тваринного світу). А тому світ і ставлення до нього має виходити за межі корисності, розгляду його не лише як засобу для людини, а потребує відповідальності за нього й формування ціннісно-смиислового світовідношення.

Варто зауважити, що ідеї «нового гуманізму» тісно переплітаються із вченням про ноосферу, концептуалізація якого набула теоретико-методологічного обґрунтування у працях В. Вернадського, Д. Чижевського, К. Ціолковського. У цьому контексті, переосмислення В. Карпенком (Карпенко, 2008; 2009) вихідних положень ноосферного мислення покладається в основу обґрунтування гуманістично-ноосферної концепції гармонізації відносин «людство-біосфера», що полягає у вимогах усвідомлення наукою можливостей обґрунтування необхідних засобів подолання екологічної кризи. Ноосфера у даному підході постає інтегрованою сферою відповідальності людини за коеволюцію соціуму і середовища його існування.

Властиво, що В. Карпенко у гуманістично-ноосферному дискурсі розглядає феномен ноосферної екологічної культури крізь призму виокремлення наступних напрямів:

- охорони наявного природного компонента навколишнього середовища шляхом обмеження і скорочення руйнівного впливу цивілізації на біосферу;
- необхідності інтенсифікації й регуляції природних процесів (природна рекультивация земель, розпад отруйних хімічних та ін.);
- внесення людиною змін у процеси, що відбуваються у навколишньому середовищі (Карпенко, 2009, с. 148).

Окреслене екологічно орієнтоване мислення ноосферного гуманізму вимагає переорієнтаційних світоглядних зрушень у ставленні людини до природи на нових аксіологічних пріоритетах та використанню усіх наукових засобів, спрямованих на подолання екологічної кризи.

Водночас вагомою філософсько-методологічною основою формування екологічної культури особистості постає коеволюційний підхід діалогічної взаємодії людини та природи на основі розуміння цілісності та єдності всього існуючого (Д. Чижевський, В. Вернадський), що має покладатися до формування нової концепції природи та місця в ній людини.

Властиво, що коеволюційна теорія, розроблена в 1965 р. екологами Ерліхом та Равеном, базується на ідеях співрозвитку, взаємообумовленості усіх частин цілого. Водночас Ю. Одум наголошує на еволюційних взаємодіях організмів, що здійснюються у зрізі взаємообумовлених селекційних взаємовпливах один на одного великих груп організмів (Одум, 1986, с. 208), а М. Реймерс – на спільній еволюції людини та природи. Так, вчені стверджують, що шлях коеволюції не завжди передбачає гармонію цих взаємовідносин, а тому потребує формування морально-етичної константи людської свідомості у ставленні до природи. Адже за окресленої взаємодії закладаються істотні підвалини не тільки до спільної еволюції, але і спільної деформації, коли руйнація однією системою іншої призводить до знищення всієї системи в цілому.

Саме тому у відповідності до ідей коеволюції М. Реймерс (Реймерс, 1992; 1994) обґрунтовує закони взаємодії між людиною та природою, які вибудовуються на наступних засадах:

- соціально-екологічної рівноваги, що передбачає можливості розвитку соціуму тільки в умовах наявної рівноваги між тиском на середовище та його природним або штучним способами;
- історичної незворотності, коли процес розвитку суспільства у взаємодії з природним середовищем не може рухатися у зворотному порядку від більш пізніх етапів становлення до ранніх;
- культурного управління розвитком, зумовлюючи успішний соціокультурний розвиток в ситуації застосування екологічних обмежень.

Вище зазначені закони відштовхуються від морально-екологічних орієнтирів ноосферного вчення В. Вернадського, що закладає вагомі

підвалини розумної стратегії буття людини в системі людина-природа. Адже перетворення біосфери в ноосферу уможлиблюється тільки на засадах розуму й управління людиною не природою, а передусім собою. Ця ідея має стати визначальною в коеволюційному підході розвитку людини-природи-суспільства крізь призму усвідомлення себе біосоціальною сутністю, залежною від природи.

У цьому контексті підходи щодо збереження рівноваги між потенціалом природи та людськими потребами знаходить своє втілення у концепції сталого розвитку. Властиво, що явище сталого розвитку набуло свого понятійно-категорійного статусу у 1987 році на основі озвученої доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (Возна, Волошина). Акцент ставиться саме на збалансованому вирішенні усіх соціально-економічних питань, що базуються на послабленні антропогенного тиску на природне середовище з метою збереження біологічного, екологічного та ресурсного потенціалу для життєдіяльності сучасних та майбутніх поколінь. Відповідно, поняття «сталий розвиток» (sustainable development) витлумачується як «сталий, самопідтримуючий, тривалий, збалансований, стійкий, стабільний, підтримуючий, стабільний рівноважний, гармонійний» (Клименко М. О., Герасимчук, Клименко О. М., Клименко Л. В., 2015, с. 80).

Разом з тим, на прийнятому у 2002 році Всесвітньому саміті із сталого розвитку саме освіту було визначено найвагомим чинником вирішення проблем збалансованого використання природних ресурсів й підвищення у цьому контексті ролі етично-правових механізмів.

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Таким чином, підвищення негативного антропогенного впливу на довкілля, що проявляється у неконтрольованому використанні природних благ, забрудненні навколишнього середовища призвело до порушення природних процесів й екологічної рівноваги, потребуючи виявлення екологічних пріоритетів у подальшому розвитку суспільства. А відтак, виникає нагальна потреба формування екологічної культури особистості як пріоритетного чинника розбудови сучасного екологічного мислення, знаходячи обґрунтування у різних варіантах переорієнтації впливу людини на природу. Саме такими визначальними теоретико-методологічними засадами осмислення особливостей формування нової екологічної парадигми у проблемному полі взаємодії «людина-природа» постають: ноосферне мислення (В. Вернадський,

Д. Чижевський, В. Крисаченко, В. Карпенко), ідеї «нового гуманізму» (М. Гайдеггер, А. Швейцер), «коеволюційний підхід» (Ю. Одум, М. Реймерс), «концепції сталого розвитку» (М. Клименко, Н. Возна).

Окреслені підходи розкривають феномен екологічної культури на основі поглядів, уявлень, знань та ціннісно-моральнісних орієнтирів з питань усвідомлення необхідності гармонізації відносин між людиною й природою. У цьому контексті саме екологічна освіта і забезпечує єдність екологічного знання, культури та екологічної діяльності у розумінні посилення особистісної відповідальності за становище природного довкілля.

У цьому контексті подальшого розгляду потребує вивчення особливостей формування екологічної культури студентської молоді у проблемному полі реалізації інтегративного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

- Возна, Н., Волошина, В. (2010). Екологічна освіта для сталого розвитку. *Наукові записки*, 10, Ч. 1, 120-123 (Vozna, N., Voloshina, V. (2010). Environmental education for sustainable development. *Scientific Notes*, 10, Ch. 1, 120-123).
- Карпенко, В. Є. (2008). *Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні глобальних проблем сучасності* (дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09). Суми (Karpenko, V. E. (2008). *The methodological role of the humanistic-noospheric concept in solving the global problems of our time* (diss. ... Candidate of Philosophical Sciences: 09.00.09). Sumy).
- Карпенко, В. Є. (2009). Ноосферна екологічна культура. *Філософія науки: традиції та інновації*, 1, 147-153 (Karpenko, V. E. (2009). Noosphere ecological culture. *Philosophy of Science: Traditions and Innovations*, 1, 147-153).
- Клименко, М. О., Герасимчук, О. М., Клименко, О. М., Клименко, Л. В. (2015). *Розвитологія*. Херсон: ЛОДІ-ПЛЮС (Klymenko, M. O., Gerasimchuk, O. M., Klymenko, O. M., Klymenko, L. V. (2015). *Developmental science*. Kherson: LODI-PLUS.).
- Крисаченко, В. С. (1996). *Екологічна культура: теорія і практика*. К.: Заповіт (Krysachenko, V. S. (1996). *Ecological culture: theory and practice*. K.: Testament).
- Коммонер, Б. (1974). *Замыкающий круг*. Л.: Гидрометеиздат (Commoner, B. (1974). *Closing circle*. L.: Hydrometeoizdat).
- Мангасарян, В. Н. (2009). Общество и природа (философско-методологические аспекты взаимодействия). *Философия и академическая наука*, 2, 144-155 (Mangasaryan, V. N. (2009). Society and nature (philosophical and methodological aspects of interaction). *Philosophy and academic science*, 2, 144-155).
- Одум, Ю. (1986). *Экология*. В 2-х т. Т. 2. М.: Мир (Odum, Yu. (1986). *Ecology*. In 2 vols. V. 2. M.: World).
- Реймерс, Н. Ф. (1994). *Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы)*. М. (Reimers, N. F. (1994). *Ecology (theories, laws, rules, principles and hypotheses)*. M.).

- Реймерс, Н. Ф. (1992). Надежды на выживание человечества. *Концептуальная экология*, сс. 146-151 (Reimers, N. F. (1992). Hopes for the survival of mankind. *Conceptual ecology*, pp. 146-151).
- Хайдеггер, М. (1993). *Время и бытие*. М.: Республика (Heidegger, M. (1993). *Time and being*. М.: Republik).
- Швейцер, А. (1992). *Благоговение перед жизнью*. М.: Прогресс (Schweitzer, A. (1992). *Reverence before life*. М.: Progress).

SUMMARY

Zaluzhna Alla, Trofimchuk Nataliia. Ecological culture of the individual as relevant philosophical and pedagogical problem.

The article is devoted to the theoretical and methodological principles of understanding the phenomenon of ecological culture in philosophical and pedagogical discourse. It is shown that ecological culture appears as a new worldview paradigm and an essential aspect of socio-cultural life, which requires the formation of ecologically-oriented thinking aimed at a critical rethinking of anthropogenic impact on nature. In this context, it is the greening of education as an organic component of the entire educational strategy of personal development necessitates a reorientation of consciousness to establish the priorities of nature in relation to human needs, which is an important means of preventing the global environmental crisis.

The explication of ecological culture through the prism of the ideas of noosphere thinking, "new humanism", "coevolutionary approach", "Concepts of sustainable development" as defining theoretical and methodological bases of comprehension of features of formation of a new ecological paradigm in a problem field of interaction "man-nature".

It is noted that ecological culture as a component of culture as a whole and an essential component of personal culture is the desire to realize human life in the natural environment on a value-based moral and spiritual basis, requiring awareness of the inseparable link between man and nature and the need for deep understanding natural environment. It was found that the anthropogenic transformation of the integrity of "man-nature" on the interaction of "consumer-resources", "nature-forms of economy" leads to a violation of ecological balance and the inability of the biosphere to free itself from the destructive effects of human activity.

It is argued that man as a socio-biological-spiritual being in order to maintain its own positivity in the relationship "man-nature" must support not only the ability of natural systems to self-regulation, but also to provide conscious intervention through the prism of personal self-limitation in all its dimensions.

Key words: ecological culture, nature, biosphere, personality, noosphere, "new humanism", coevolution, sustainable development.